

Poppo Ulvinga, een onderdeel van het relaas over de vijfde kruistocht dat door Emo in zijn kroniek is opgenomen (66-67). De Friese kruisvaarder Poptetus (Poppo) Ulvinga, was in 1147 bij de herovering van Lissabon gesneuveld en even buiten die stad in het St. Vincentiusklooster begraven. In de commentaar wordt dit verhaal wel wat verder verklaard, maar buiten beschouwing blijft het gegeven dat deze Poppo in de Friese traditie ook als Poppo van Wirdum voorkomt, een Friese held uit het leger van Karel Martel die sneuvelde in de strijd tegen de ongelovigen en in Tours werd begraven, waarna zich bij zijn graf dezelfde wonderen voordeden als bij het graf van zijn naamgenoot in Lissabon (vgl. Eggerik Beninga, *Cronica der Fresen*, bewerkt von Louis Hahn, aus dem Nachlass herausgegeben von dr. Heinz Ramm (Quellen zur Geschichte Ostfrieslands IV; Aurich, 1961, 151)). Poppo was hoe dan ook een symbool voor de Friese deelname aan de kruistochten, als voorvechter-martelaar des geloofs vergelijkbaar met de roemruchte koning Gondebald uit het *Roelandslied* en de *Kroniek van de Pseudo-Turpijn* (vgl. mijn *Pelgrims door de eeuwen heen. Santiago de Compostela in woord en beeld* (Turnhout-Utrecht, 1985) 223-224).

Wat verderop in hetzelfde relaas wordt gewag gemaakt van de *Veronica Domini*, de zweetdoek van Veronica met de afbeelding van Christus, een relik dat in de Sint Pieter te Rome wordt bewaard (78-79). Ook hier is het commentaar niet fout, maar het zou aardig zijn geweest aan te geven dat de verering voor dat *vera icon* (de 'ware afbeelding' van Christus) juist tijdens het pontificaat van Innocentius III een eerste belangrijke impuls heeft gekregen (zie bijvoorbeeld R. Brentano, *Rome before Avignon* (Londen, 1974) 19; Sumption, *Pilgrimage* (Londen, 1975) 222). Het binnen enkele dagen tweemaal tonen van het kostelijk relik rechtvaardigt wellicht het vermoeden dat we hier te maken hebben met een vroeg voorbeeld van bijzondere aflaatverlening (vgl. N. Paulus, *Geschichte des Ablasses im Mittelalter*, I (Paderborn, 1922) 176).

Laat ik het hierbij houden wat betreft de mogelijke kritische opmerkingen. Hoeveel commentaar het doorploegen van de hele tekst en de annotatie ook verder moge opleveren, dat laat alleszins de conclusie onverlet dat de lezer en gebruiker van deze uitgave de verzorger ervan grote dank is verschuldigd, waaraan wat betreft deze lezer nog kan worden toegevoegd, dat dit eindresultaat een fraaie afsluiting vormt van het rijke oeuvre dat Huub Jansen ons heeft nagelaten.

J. van Herwaarden

J. Janssens, R. van Daele, V. Uyttersprot, J. de Vos, *Van den Vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift* (Tweede druk; Leuven: Davidsfonds, 1991, 248 blz., Bf 1980,-, ISBN 90 6152 750 3).

Door deze niet het minst dankzij de illustraties fraaie uitgave wordt de lezer in staat gesteld via een facsimile van het Reynaert-gedeelte van het Comburgse handschrift (f° 192^v-213^f) de tekst van het handschrift te lezen (10-51) en te vergelijken met de diplomatische transcriptie van Veerle Uyttersprot (55-97), waarbij de facsimile en de gedrukte tekst parallel lopen (bijvoorbeeld tekst van 193^r=57). Helaas wordt niet aangegeven of en zo ja waar er afwijkende lezingen te vinden zijn van de Reinaert-uitgaven van W. Gs. Hellings (*Van den Vos Reynaerde*, I; *Teksten, diplomatisch uitgegeven naar de bronnen vóór het jaar 1500* (Zwolle, 1952) en F. Lulofs (*Van den vos Reynaerde* (Groningen, 1983)). Het argument dat dit de uitgave te zeer zou hebben belast waar het boek voor een ruim publiek is bestemd gaat volgens mij niet op, gezien de rest van de inhoud waarvan de moeilijkheidsgraad niet mag worden onderschat.

In één van de bijdragen wordt gewag gemaakt van een aantal handschriften met Reynaertfragmenten (153), waaronder een in 1971 gevonden Brussels handschrift (KB IV 774; niet te

verwarren met 'het' Brusselse handschrift met Reynaert I en II), waarvan ook een blad wordt gereproduceerd (afbeelding 61, 227). Het is, gezien de tekstuele afwijkingen, jammer dat dit gegeven niet nader wordt uitgewerkt. Uit de tekst van het afgebeelde Brusselse fragment bijvoorbeeld blijkt dat de door Reynaert geconsumeerde lammeren in het veld en niet, zoals de Comburgse tekst geeft, in het woud te vinden waren geweest (dat 'woud' overigens ook in het Dyckse en het 'oude' Brusselse handschrift).

De inhoud van dit boek bestaat behalve uit de al gememoreerde teksten uit een uitgebreide woordverklaring, tekstkritisch, paleografisch commentaar en aantekeningen bij de voordracht (het laatste slaat op de voordracht van Jo van Eetvelde, wiens initiatief om de Reynaert op geluidsband op te nemen de aanleiding tot deze uitgave heeft gevormd) door Jozef Janssens (in het bijzonder ook de tekstkritiek) en Veerle Uyttersprot (100-129); een in vijf hoofdstukken onderverdeelde schets van cultuurhistorische achtergronden, respectievelijk over de aard en lotgevallen van de Gentse Codex (Jo de Vos, 'Een Gentse codex in Stuttgart' (132-153), over de waardering van de vos (Jozef Janssens, 'Een vos op perkament' (155-171), over het kenmerkende van het epos zelf (Jozef Janssens, 'Een meesterwerk van dubbelzinnigheid' (173-187), over het voortleven van het Reynaert-verhaal (Rik van Daele, 'Reynaerts eeuwige leven' (189-200) en over de mogelijkheid tegenwoordig een Reynaert-bedevaart af te leggen in het Vlaamse land (Rik van Daele, 'Van Elmare naar Hulsterlo en Kriekeputte' (201-208) en een door Janssens, Van Daele en Uyttersprot opgestelde verklarende commentaar (212-232), waarna het geheel met een nogal willekeurige bibliografie (234-241) en een nawoord van Jo van Eetvelde (245-246) wordt afgesloten. Laat duidelijk vooropgesteld zijn dat er heel wat valt te genieten in dit boek, maar tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat de inhoud van de diverse onderdelen soms wat willekeurig is vastgesteld, wat vooral voor Janssens bijdrage over het meesterwerk zelf en de verklarende commentaar geldt. Waarom bijvoorbeeld in dat laatste naar aanleiding van v. 2241 (228) wèl een toespeling op de arm-rijk tegenstelling naar aanleiding van de naam van koning Ermelij[n]c, maar geen uiteenzetting over de herkomst en de mogelijke connotaties daarvan (vgl. Lulofs, *Van den Vos Reynaerde*, 262, 269-273). De uitvoering vertoont af en toe slordigheden (bijvoorbeeld 135 rechterkolom: v. 849 in plaats van v. 848; 138 in bijschrift bij afbeelding 2: linkerkolom in plaats van rechterkolom; 141 in bijschrift bij afbeelding 7: bij de Kartuiers buiten Dijon, in plaats van in de Kartuize bij Dijon, en, terzelfder plekke: hen in plaats van hem; 152 rechterkolom: xijm (13.000) in plaats van xiiijm (14.000; vgl. afbeelding op 136) en het taalgebruik is naar mijn mening niet steeds even correct (bijvoorbeeld 142 linkerkolom: ingesteldheid in plaats van instelling; 162 linkerkolom: kapitelen in plaats van kapitelen, en, terzelfder plekke: door het statuut in plaats van door de status).

Aarzeling past niet jegens de teksten op zich en de primaire woordverklaring, noch jegens de inzichtelijke bijdrage van Jo de Vos over het handschrift, die van Janssens over de waardering voor de vos in het algemeen, of het aardige overzicht van Reynaerts 'Nachleben'. Er zijn wel wat detailopmerkingen mogelijk, waarvan een voorbeeld. De Vos refereert (148 rechterkolom) aan kriebels van Grimm in het handschrift en noemt daarbij ook een teken boven de regel van vers 1606 dat zowel als een t'tje als een +'je kan worden gelezen. In het eerste geval zou het tot de authentieke tekst hebben kunnen behoren, in het tweede geval is het een tekening van Grimm (het enige op die wijze aangebracht en dan in wezen een verfoeilijke ingreep in het handschrift dat Grimm zo voorzichtig behandelde), dat dan onderaan de bladzijde wordt herhaald met een commentariërende opmerking van Grimm. Het is echter uit de facsimile niet duidelijk dat het inderdaad om een later tekening gaat—de penvoering is in ieder geval anders dan die van Grimm—zodat De Vos daarover in zijn commentariërende tekst een duidelijker uitsluitsel zou hebben moeten geven (het lezen van een t maakt in ieder geval de tekst logischer dan zonder die t te lezen).

Het over en weer raadplegen van tekstgedeelten wordt vergemakkelijkt door drie ingestoken

koorden die de lezer dus op drie verschillende plekken simultaan de weg kunnen wijzen, een aanduiding te meer van de zorg waarmee deze uitgave is totstandgebracht: een kostelijk bezit.

J. van Herwaarden

B. Levy, P. Wackers, ed., *Reinardus. Yearbook of the international Reynard society*, III (Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins publishing company, 1990, 229 blz.).

Tijdens het tussen 17 en 21 juli 1989 te Lausanne gehouden achtste internationale colloquium van de Reynard Society zijn niet minder dan zes-en-veertig voordrachten gehouden, waarvan er in het aan de nagedachtenis van de Zwitserse geleerde Jean Rychner opgedragen jaarboek *Reinardus* veertien zijn afgedrukt; daarnaast staan er nog twee bijdragen in, waarvan er één oorspronkelijk ook voor het colloquium was bedoeld (van de ander is de herkomst niet duidelijk). De overige Lausanne-bijdragen zouden in het vierde jaarboek verschijnen, terwijl een negende colloquium in 1991 in Groningen zou worden gehouden, zodat ons nog heel wat van dit actieve genootschap te wachten staat. Zoals zo vaak met dit soort bundelingen het geval is moet men zich afvragen of elke bijdrage aan een colloquium of congres, hoe internationaal ook, wel zo nodig moet worden gedrukt. Natuurlijk, er staan best wel aardige en soms zelfs behartenswaardige bijdragen in dit jaarboek, maar het is een desperaat geheel, vooral omdat het jachtterrein zich ook over *étfabliaux* uitstrekt, zonder dat de thematiek daarvan steeds even duidelijk aan de Reinaert kan worden gerelateerd. Slechts zeven bijdragen kunnen duidelijk met de Reinaert in verband worden gebracht; niet minder dan zeven bijdragen hebben in mijn ogen niets te maken met de Reinaert, terwijl twee andere met enige moeite daarmee wel kunnen worden gecombineerd.

Een inhoudsopgave, allereerst van de Reinaert-bijdragen, lijkt mij hier adequaat: Denis Billotte, 'Renart médecin ou le roi et le thaumaturge' (3-13); André Bouwman, 'On the place of *Van den vos Reynaerde* in the Old French *Roman de Renart* tradition' (15-24); Noboru Harano, 'Filz au putain' (37-43); Françoise le Saux, 'Of desire and transgression: the Middle English *Vox & Wolf*' (69-79); Jean-Claude Mühlethaler, 'Leo cecatus' ou le triomphe de Renart courtisan: l'emploi d'un motif indice référentiel?' (113-125); Rik van Daele, 'Quelques aspects de la réception renardienne en Flandre aux dix-neuvième et vingtième siècle' (173-183, met ill. 2-5); Baudouin Van den Abeele, 'Renard fauconnier. Observations sur l'emploi du motif de la volerie dans l'épopée animale et le fabliau' (185-198). Niet al te ver van de Reinaert-studie kunnen worden geplaatst de omvangrijkste bijdrage in de bundel over de moralistische waarde van door Nigellus in zijn *Speculum stultorum* gebruikte fabels (Frits Peter Knapp (45-68) en die over de juiste beschouwingwijze van humor in dierenverhalen (Paul Wacker (199-211)). Wat de bijdragen over de zin en betekenis van *At fabliau* 'De priester en de ridder' (Anne Cobby (15-35), over spel en spelers in *fabliaux* (Brian Levy (81-91 met 1 ill.), over de geleerde negentiende-eeuwse *fabliaux*-verzamelaar Jean-Jacques Porchat (Gianni Mombello (93-112), over het opvoeren van *fabliaux* (Willem Noomen; 127-142), over de in 1850 te Genève op 77jarige leeftijd overleden Romandische poëet J.-A. Gaudy-Le Fort (Gabriella Parussa (143-154), over verhalen over papegaaien (Bernard Ribémont; 155-171) en over de Vrouwe met de Eenhoorn-tapisserie uit het Musée de Cluny en dan in het bijzonder over de daarin voorkomende spiegel, zonder dat de schrijfster van enige kunsthistorische finesse in dezen blijkt geeft (Joan B. Williamson (213-225 met ill. 6-11) met de Reinaert te maken hebben is mij niet duidelijk.

Hoe interessant voor een historicus-mediëvist de middeleeuwse literatuur ook moge zijn, dit soort bundelingen zijn in mijn ogen nauwelijks aan hem besteed. Ook voor literatuurhistorici lijkt het me prettiger wat homogener geordende studies onder ogen te krijgen, maar wellicht zie ik als outsider het bredere verband te weinig.

J. van Herwaarden